

הרב שי סימינובסקי (נספח מערכת)

'ביצה שלא נולדה' - על הכרעת הלכה בטכנולוגיות מתפתחות

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. מקור תאי גזע
- ג. דמיון ומראית עין
- ד. פנים חדשות באו לכאן
- ה. הגדרת המושג ההלכתי 'בשר'



א. פתיחה

בכרך זה מתפרסמים שני מאמרים מעמיקים הדנים בהיבטים ההלכתיים של טכנולוגיות חדשות לייצור בשר 'מתורבת'. דומה כי נושא זה עתיד להעסיק את עולם ההלכה בשנים הקרובות, ככל שהבשר המתורבת ייהפך למוצר תעשייתי זול ונגיש.¹

לדיון ההלכתי בדבר כשרות הבשר ההלכתי השלכות מרחיקות לכת - משאלות הנוגעות לשינוי הרגלי אכילה וסעודה כגון האפשרות לאכילת מאכלי חלב יחד עם מוצרי בשר מתורבת, ועד לשינוי כל מערך כשרות הבשר, כגון ההיתכנות לאכילת בשר ללא שחיטה, מליחה, וניקור, ובכלל זה אפשרות התיאורטית של ייצור מוצרי בשר מתאים שנלקחו מחיות ובהמות לא כשרות.

הדיון בשאלות אלו מורכב מאד. ראשית הוא מחייב הכרה מעמיקה של תהליכים ביו-טכנולוגיים מורכבים (שאף הם משתנים ומתקדמים במהירות עצומה). לאחר מכן הוא מחייב ניתוח הלכתי 'יצירתי', שכן החשיבה מאלו מקורות הלכתיים יש להתחיל את הדיון - האם מסוגיית בצל שרבו גידוליו על עיקרו (נדריס נז, ב), מסוגיית חיטין שירדו בעבים (מנחות סט, ב) או מסוגיית היוצא מן הטמא טמא (בכורות ו, ב), ואולי מכולן יחד... - אינה חד-משמעית ומובנת מאליה (כמו בכל חידוש טכנולוגי משמעותי), מטבע הדברים תלמידי חכמים שונים ואף בתי מדרש שונים ידונו בסוגיא מנקודות מבט שונות.

מעבר לדיון ההלכתי הקונקרטי בסוגיות השונות, ישנו גם היבט מטא-הלכתי לדיון כולו. האם קביעת ההלכה תלויה בפרטי הפרטים של התהליך הביו-טכנולוגי מאין נלקחו תאי המקור, ואלו שינויים עברו בדרך - או שההכרעה תלויה באופי המוצר הסופי ובאופן

1. להרחבה אודות המגמות לקידום הייצור והצריכה של בשר מתורבת במקום בשר מן החי ראו באתר העמותה לחקלאות מודרנית - <https://www.modern-agriculture.org/>, וכן סיכום מאמר מקיף שפורסם בכתב העת מדע פופולארי - ישראל בכתובת המקוצרת: <https://bit.ly/3yXnEVZ> ובנייר העמדה: 'בשר מתורבת - היבטים הלכתיים ואתיים', מאת הרבנים אביעד בר-טוב ודוד פוקס, בהוצאות המרכז האקדמי לב ועמותת סולמות.

שבני האדם מתייחסים אליו. כמו כן מה עשויות להיות השלכות בשר לא 'בשרי'! האם יגרום לטעויות ובלבול או אולי ישכיח את ידיעת דיני הכשרות (בעוד דור או שניים..)?

מסיבות אלו ומסיבות נוספות - ברור שהמאמרים הנכתבים בעת הזו, בין אם בסופם מסקנה חד-משמעית ובין אם נותרו ב'צריך עיון' - מהווים חוליה נוספת בדיון שהחל בכרכי תחומין לפני מס' שנים - אך עדיין אינם בבחינת המילה האחרונה או הלכה פסוקה (וכך אנו ממליצים לקורא הנבון להתייחס אליהם).

על מנת להדגיש ולהדגים את מורכבות הדיון נתייחס בשורות הבאות לכמה מן הטיעונים המרכזיים המובאים במאמרים המתפרסמים בכרך זה. יודגש שבשונה ממאמרי תגובה 'רגילים' המתפרסמים מפעם לפעם, שמטרתם המוצהרת לחלוק על עמדת המחבר (ולכן גם ניתנת לו זכות תגובה לתגובה) מטרת נספח זה היא לחדד ולהוסיף מספר נקודות מבט חשובות לעניות דעתנו, מבלי לקבוע עמדה חותכת בדבר נכונות המסקנות של המחברים הנכבדים.

ב. מקור תאי גזע

שאלת מעמדם ההלכתי של תאי הגזע מהם מיוצר, בתהליכים שונים, הבשר המתורבת, היא שאלת מפתח - משני ההיבטים. ההיבט של תהליך הייצור וההיבט ההלכתי. בשונה מבשר המיוצר מבעלי חיים בו יש להשגיח ולבדוק כל בהמה בפני עצמה, מן השחיטה ועד הניקור והמליחה - בייצור הבשר המתורבת מייצרים בפעם אחת, בתהליך מורכב ויקר, 'בנק תאים' שממנו אפשר להפיק במהלך הזמן כמויות עצומות של בשר מתורבת. ממילא - כל הכרעה הלכתית שתוכרע לגבי, קובעת את דיני הכשרות לגבי כל שלבי הייצור מכאן ואילך. דהיינו, גם אם יש צורך בהליך פיקוח או הכשרה מסוים די יהיה לעשות אותו פעם אחת². מאידך, אם יוכרע כי אין לדון את תוצרי התהליך כדיון בשר לכל דבר, הרי שיתכן וניתן יהיה לאכול כל מוצר של בשר מתורבת (באותם תהליכי ייצור הנידונים) בכל מקום ומכל סוג.

הרב אברהם סתיו דן במאמרו בשני תהליכי ייצור עם מאפיינים דומים - בשניהם לוקחים תאי גזע מתוך תאים טרום עובריים - תאי 'בלסטוציסט'³. תהליך אחד מייצר מוצרי בשר עוף והתאים נלקחים מביצת תרנגולת מופרית מיד עם הטלתה⁴. ובתהליך השני נלקחים תאים טרום עובריים מופרים מתוך שחלות הבהמה בתהליך שטיפה כמתואר במאמר.

2. בטכנולוגיות הנידונות במאמרים הנ"ל - מהתאים הטרום עובריים הנלקחים פעם אחת מן הבהמה מופק 'בנק תאים' גדול שמשמש למחזורי ייצור רבים מאד של בשר מתורבת.

3. ראה: ויקיפדיה, ערך 'בלסטוציסט'.

4. לשם ביסוס היתרו של הרב סתיו, יש צורך בבדיקה עובדתית, לוודא שבכוונת הייצורנים להשתמש בתהליך זה בביצת 'נקייה', שעדיין לא התחילו להופיע בה סימני דם או ריקום איברים (פרק הזמן שבו מתחילים להופיע סימני דם משתנה לפי התנאים שבה נשמרה הביצת מרגע הטלתה, בביצת שהודגרה באופן טבעי או מלאכותי פרק הזמן קצר יותר). וראה מאמרו של הרב וייטמן הערה 1 בנוגע למצב הנוכחי בטכנולוגיה הקיימת כיום.

על אף הדמיון בהיבט הביו-טכנולוגי - בהיבט ההלכתי ישנו הבדל משמעותי, מכיון שהביצה עצמה מותרת באכילה ולכל הדעות אינה נחשבת כבשר העוף⁵ אלא כ'פרווה', ממילא גם מה שיתפתח בייצור המעבדה דינו זהה לכאורה.⁶

לעומת זאת, ביחס לתאים הנלקחים מגוף הבהמה - נוטה הרב סתיו להכריע גם כן שדינם אינו כבשר, משום שלהבנתו, תאים אלו טרם השרשתם ברחם - אינם נחשבים חלק מבשר הבהמה אלא פירשא ומיא בעלמא.

המושג 'פירשא בעלמא' מופיע בגמ' בבכורות (ו, ב - ז, ב) - כנימוק לדחיית שני איסורים שונים:

איסור 'אבר מן החי' - המתייחס לבהמה כשרה לא שחוטה. לכן אין איסור במי רגליים של בהמה כשרה (שו"ע יו"ד פא, ה).

איסור טמאה ונבלה - ולכן שליית החמור וכן שאר בהמות מותרות (שם סע' ד; ש"ך ס"ק יא)⁷, וכן תוכן קיבת בהמה טמאה או נבלה.⁸

על יסוד דינים אלו, דימה המחבר לומר שגם הבלסטוציסט ייחשב ל'פירשא בעלמא' מהנימוקים הבאים:

א. דמיונו לשכבת זרע קרושה הנחשבת בסוגיית הגמ' (בכורות ז, ב ורש"י שם ד"ה ונתרי) לפירשא בעלמא.

ב. אי-חיבורו באופן מלא לגוף הבהמה.

ג. היותו בלתי ראוי לאכילה (במצבו הנוכחי).

ד. היותו 'איסור סרוח' (ע"פ דברי הרז"נ גולדברג).

על מסקנתו זו יש להעיר כמה הערות:

1. **גרעין או פסולת** - כל המקרים המוזכרים בש"ס: זרע קרוש (שנפלט מן הנקבה), תוכן הקיבה (בפרט לשיטות שדווקא חלב קרוש ולא חלב צלול), ושליה - הינם מעין 'פסולת ביולוגית', דהיינו הפרשות מן הבהמה שכבר סיימו את תפקידן ולכן נפלטו או עתידים להיפלט בקרוב מן הגוף.⁹ משא"כ תאי הבלסטוציסט שהם גרעין ההתפתחות של העובר ולכן הם אינם אמורים להיפלט בדרך הטבע. תאים אלו הם בתחילת שלב ההתפתחות שלהם ואינם כפרש בשום אופן. יתירה מזו, גם הוצאתם מגוף הבהמה אינה גורמת להם להסריח או למות, אדרבה, הם מיועדים להמשיך ולהתפתח מחוץ לגוף, ולכן, בפשטות, דינם שונה.

2. **חשיבות** - הגמרא (בכורות ז, א) מביאה את השאלה בדין מי רגליו של חמור ומסבירה (בלישנא בתרא - שם, ב) מדוע הספק דווקא בחמור ולא בבהמות אחרות: "דסוסים

5. כפי שהוסבר במאמרו, בחלק א אות א.

6. ביחס לשאלה מדוע לא נחשיב את התפתחות התאים כהתפתחות אפרוח - יעויין במאמרו של הרב וייטמן אות ד' - בסיכום וכן במה שהביא בנקודה זו את עמדות החולקים - שם אות ו' והשיב על דבריהם.

7. אמנם הרמב"ם חולק וסובר ששליה אסורה, אך כולם מסכימים שדברי רב הונא בבכורות ו, ב, "עור הבא כנגד פני החמור מותר", נפסקו להלכה - רק נחלקו אם הכוונה לשליה (כמובנה בימינו - הרקמה המחוברת בחבל הטבור לעובר, המשמשת להזנתו בתקופת ההיריון) או לרקמה אחרת.

8. רמב"ם מאכ"א ד, יט. ובשו"ע צמצם את דין הפירשא בקיבה למקרים פרטיים יותר עיין שם פא, ו; פז, ט.

9. גם המקורות שהביא הרב סתיו במאמרו ביחס לביצה שדינה כפירשא בעלמא, מתייחסים לביצה כ'מיכל' שתפקידו להביא את האפרוח לאויר העולם ואז הוא מתכלה.

וגמלים לא קמיבעיא להו דלא שטו אינשי. דחמור שטו אינשי ומעלו לירקונא". מבואר מתשובת הגמרא שהגדרת הפירשא תלויה גם בממד הסובייקטיבי, דהיינו השימוש והצורך של בני האדם בו. וע"פ סברא זו פסקו רוב הפוסקים לאסור כל מי רגליים בבע"ח טמאים.¹⁰ עפ"י נראה שגם את תאי הבלסטוציסט אין להחשיב כפירשא בעלמא' מכיון שהם בעלי חשיבות רבה, הן בתוך הגוף והן בהוצאתם מחוץ לגוף, מחמת התפקיד הביולוגי והשימוש לצורכי האדם.

3. **מיצוי הגוף - הרמב"ם** (מאכלות אסורות ד, כ) פסק שמי רגליים מותרים, ולכאורה הרחיב את גדר הפירשא גם לדברים שיש בהם חשיבות לאדם. המגיד-משנה (שם וכן לעיל ג, ג) הסביר את שיטת הרמב"ם ע"פ דברי הברייתא (בכורות ז, ב) המסבירה את היתר דבש דבורים: "מפני מה אמרו דבש דבורים מותר מפני שמכניסות אותו לגופן ואין ממצות אותו מגופן".¹¹ כלומר, הדבש ומי הרגליים הם כעין מים הנכנסים אל הגוף ויוצאים מהגוף, ואינם מממשות הגוף עצמו, ועל כן נחשבים כפירשא - ואין בהם לא איסור אבר מן החי ולא דין היוצא מן הטמא.

אמנם נראה שגם לשיטת הרמב"ם דין הבלסטוציסט אינו כדין פירשא, שמשמעו 'פסולת', משום שרקמות אלו נושאות המטען הגנטי והביולוגי היסודי של העובר, וכל רקמות הגוף גנוזות בתאים אלו באופן פוטנציאלי. על כן אין לדמותם להפרשה, ואפילו לא לביצה שמהווה רק את המעטפת החיצונית להתפתחות האפרוח. מצד שני נראה פשוט שבשלב כה מוקדם של היוצרות העובר עדיין אינו בעל ישות נפרדת מהאם, כפי שהסביר הרב סתיו במאמרו, ועל כן נראה שייחשב לחלק מהגוף.

4. **דמיון לחלב וביצים - הרב סתיו** במאמרו (אות ג סעי' 1) ציין לדברי הש"ך (יו"ד פא ס"ק ב) שלמד מדברי הגמרא שחידשה שחלב וביצים אינם נחשבים לאבר מן החי - שחידוש זה אינו רק לאותם מקרים פרטיים, אלא כולל גם דברים דומים נוספים. על פי דבריו הסיק הרב סתיו שגם תאי הבלסטוציסט לא ייחשבו לאבר מן החי. ואולם נראה שגם לדברי הש"ך ההיתר הנלמד מחלב וביצים הוא לא יותר מאשר 'בנין אבי' שמלמד על מקרים נוספים עם מאפיינים דומים. על כן אפשר לדון על מי רגליים או מי חלב שגם לגביהם לא יחול איסור זה. אך רקמה 'חיה' - פשוטו כמשמעו - שמתפתחת וגדלה ללא הרף במצבה הטבעי - עקירתה היא לכאורה עקירת אבר חי לכל דבר. ואף על פי שהריקמה עדיין אינה מחוברת באופן מלא לדפנות הרחם, לא נראה שיש בכך סיבה להקל, שכן היא נמצאת בעיצומו של תהליך יצירת חיבור, וכל זמן שאינה במצב מופרש או לקראת הפרשה (אדרבה היא לקראת חיבור והשתרשות), לא נראה להחשיבה כמנותקת מגוף הבהמה.

5. **דמיון להשתלת עוברים - אכן** הרב גולדברג השווה סוגיה זו לדברים שנאמרו לגבי השתלת עובר מרחם לרחם, אך לצערנו מאז פטירתו לפני כשנתיים אין לנו איך להרצות את שאלותינו ותמיהותינו בפניו, ולכן אפשר רק להישאר בשאלה - שמא אין המקרים דומים, ואין לדמות דין עובר שהתחיל להתרקם באברים, שמרגע הוצאתו

10 שו"ע יו"ד פא, א; גר"א שם ג; וע' ש"ך, שם, ב

11. כך לשון הרמב"ם (שם ג, ג): "דבש דבורים ודבש צרעים מותר מפני שאינו מתמצית גופן אלא כונסין אותו מן העשבים".

מרחם אמו נחשב לאיסור סרוח, לדין תאים בגודל מיקרוסקופי שייתכן שנחשבים לחלק בלתי נפרד מאברי הבהמה, והדברים צ"ע.¹²

ג. דמיון ומראית עין

בחלק האחרון של מאמרו דן הרב סתיו במשמעות ההלכתית האפשרית של הדמיון בין מוצר הבשר המתורבת, שלשיטתו אינו נחשב 'בשרי' לבין בשר 'אמיתי', וקובע שהדמיון ביניהם אינו שונה באופן מהותי מדמיון תחליפי הבשר המיוצרים ממקורות צמחיים לבשר 'אמיתי'. וכשם שבהם לא הצריכו הפוסקים הרחקות כדי למנוע טעויות ובלבול, הוא הדין ביחס לבשר מתורבת.

גם בעניין זה ראוי להעיר שתי הערות:

א. מתורבת אינו סינטטי - הדברים ידועים שסכומי כסף חסרי תקדים מושקעים בפיתוח מוצרים אלו, למרות שתחליפי בשר מן הצומח קיימים בשוק המזון עשרות שנים וגם ייצורם זול בהרבה. המאמצים הרבים המושקעים בפיתוח הבשר המתורבת מבוססים על ההנחה שכבר אומתה בניסיונות מועטים, שלמוצרים אלו ישנה יכולת להגיע לדמיון במרקם ובטעם באופן שאינו דומה כלל לדמיון הקיים היום בין הבשר לתחליפיו. ולכל הפחות נאמר שטענת המחבר נוגדת את הנחות העבודה שהביאו להשקעת סכומי עתק, טענה ביסוס מציאותי משמעותי. והמחשבה שהבשר המתורבת ידחק לגמרי את זמינות הבשר הטבעי, נראית חזון רחוק.

ב. מראית עין - בדיני מראית עין ישנם שני גדרים שונים, אחד, טעות 'בזיהוי' - כאשר אדם עושה פעולה מסוימת בהיתר אך נחזית בטעות לפעולה אסורה וכך ידמו להתיר את האסור ח"ו (כגון אדם שבשיל ביצה בשבת על פח לוהט שחומם בשמש ויטעו לחשוב שחומם באש ויבואו לבשל באש ח"ו). שני, שמתוך היתר של מקרה מסוים יבואו להתיר גם דברים אחרים ולא יידעו שיש חילוק ביניהם.¹³ חשש כזה אינו בגדר גזירת מראית עין שאין לגזור לאחר חתימת התלמוד. אלא מסורה לשיקול דעת הפוסקים. גם בנידוננו קיים חשש שאם לא ינהגו בבשר מתורבת את דיני הכשרות הנהוגים בבשר עלולים לטעות ולא לנהוג בהם גם בבשר רגיל, כגון אכילה מבהמה שלא נשחטה וכיוצא"ב, או אי הפרדה בין בשר לחלב (לא דוקא בגלל שיטעו לחשוב שמדובר בבשר אמיתי, אלא משום שעלולים לטעות ולהשוות את דיניהם).¹⁴

12. [תשובות הרב סתיו (לפי מספור הסעיפים בפרק זה): 1. גרעין או פסולת - במאמר נזכרו גם ביצים בשלבי התפתחות שונים, שאינן 'פסולת' אלא 'גרעין' ולמרות זאת דנו הראשונים להחשיבן כ'פירשאי'. 2. חשיבות - החשיבות של מאכלים נידונה לפי מצבם הנוכחי והאפשרות לאוכלם, לא מתוך שימוש עקיף שנעשה בהם. 3. מיצוי הגוף - גם ביצה מופרית "נושאת את המטען הביולוגי של העובר", בדיוק כמו בלסטוציסט. 4. דמיון לחלב וביצים - גם חלקים בקיבה שאינם עומדים לקראת פרישה נחשבים כ'פירשאי'. 5. דמיון להשתלת עוברים - הטכניקה של השתלת עוברים זהה לחלוטין, בשלב שטיפת העובר, לנידון דידן.]
13. כעין הנאמר בב"י או"ח סוף סי' שיז בעניין ניתוק קשר שהסתבך בפתח הצוואר של הכותונת שאע"פ שהוא מותר אין לעשותו בפני עם הארץ והטעם שלא ידע להבדיל בין קשר שנועד לפתיחה לבין קשר שקשרו אומן וניתוקו כדין תיקון כלי ומכה בפטיש ע"י שם משנה ברורה שם, כג.
14. [תשובות הרב סתיו (לפי סדר האותיות): א. הדמיון יוצא הדופן במוצר הוא במרקם ולא במראה, ומשום כך אינו בכלל 'מראית עין'. ב. אנו חיים בעולם של תחליפי חלב ותחליפי חמץ ותחליפי בשר, ובני אדם רגילים בכך. לכן מה שלא אסרו חכמים - הבו דלא לסיף עלה.]

ד. פנים חדשות באו לכאן

היסוד המרכזי במאמרו של הרב וייטמן אינו ההיתר מעיקרא של תאי המקור. אדרבא, כבר בפתיחת דבריו הוא מציין שנחלקו הפוסקים (לעיל הערה 5) האם שליית העובר מותרת כפירשא בעלמא, כהסבר חלק מהראשונים בדברי הגמ' בבכורות (ז,ב), או שהכוונה לעור דק המכסה את העובר, אך השליה עצמה אסורה. הרב וייטמן מתייחס לתהליך המורכב שעוברים התאים, הכולל שלשה מאפיינים מרכזיים:

1. פירוק כימי וביולוגי של מקור תאי הגזע, המבודד אותם ממרכיבי הדם ורוב חלקי השליה שנלקחו ממנה, עד כדי השארת תאים מיקרוסקופיים בלבד.
2. בניית רקמה מלאכותית הכוללת כמות מסוימת של תאי שומן ותאי שריר, אך ללא שאר המרכיבים של בשר מן החי (דם, עצמות, גידים וכדו').
3. השפעה דומיננטית של סביבת הגידול (ביו-ריאקטור המספק סביבת גידול עם טמפר' ולחות ותאמים, חומרי הזנה הניתנים במינון מדויק על מנת שיגרום לתהליכי ההתחלקות הרצויים).

בין שאר הנימוקים להיתר מביא הרב וייטמן (אות ד סעי' ה) גם את הסברה ש'פנים חדשות באו לכאן' ואין שום דמיון בין תאי המקור שייכתן שדינם כבשר לכל דבר, לבין התוצר הסופי, שהוא מלאכותי ואין לו כל קשר למעמד תאי המקור.

על כך יש להעיר:

בשונה ממקרים אחרים שבהם נאמרה טענה זו - כגון לגבי ייצור הג'לטין מעצמות הדגים או אנזימים שונים המופקים מקיבות בעלי החיים - בנידונו המטרה המוצהרת היא דווקא לשמר כמה שיותר מתכונות ההרכב התזונתי ע"י התהליך האורגני הייחודי של חלוקה והתמיינות תאי הגזע לרקמות השונות. ואם כן - למרות שהמוצר הסופי אינו זהה לבשר, ובוודאי אינו זהה לרקמת השליה שממנה נלקח, הוא מחקה אותו במידה רבה. האם נכון לקרוא עליו את המושג 'פנים חדשות', כאשר המטרה המוצהרת היא שימור מאפיינים רבים של תאי המקור?

אפשר לצרף לטענה זו את טענתו העקרונית של הרב אשר וייס (במאמרו של הרב וייטמן בתחילת אות א), שהגדרת הבשר נקבעת על פי התוצר ולא על פי המקור שממנו הופק,¹⁵ ומכיוון שכוונת היצרנים לייצר תחליף שנראה כמו בשר וטעמו כבשר, אם יצליחו במלאכתם הרי שלפנינו יהיה נתח בשר! ולאור מה שכתבנו לעיל, שגם המקור היה בשר, וגם התוצר הוא בשר, ורק בתהליכי הביניים הזמניים הופקע שם בשר, הרי זה מקליש את טענת 'פנים חדשות באו לכאן', שכן אין אלו פנים חדשות אלא מעין 'חוזר ונעור'.

להיתר שדן בו הרב וייטמן, לפיו התוצר הסופי מותר באכילה בגלל התהליכים שעבר שביטלו או הפקיעו את שם האיסור שהיה בו, יש משמעות מרחיקת לכת, שכן אם יתבסס היתר זה כגורם מכריע ומספיק בפני עצמו, ניתן יהיה להפיק בשר מתורבת מכל בעל חיים שהוא, גם בעל חיים שאינו כשר. לעומת זאת אם ההיתר יתבסס על כך שדבר שיוצא מגוף הבהמה אינו כאחד מאבריה ולכן אין בן איסור אבר מן החי (כמו ביצים וחלב), עדיין

15. בזה חולך הרב אשר וייס לשיטתו גם בסוגיות הלכה וטכנולוגיה הנוגעות להלכות שבת המייחס משקל רב להקשר, לצורך ולנראות כלפי חוץ, יותר מאשר לניתוח מדויק של התהליך הטכנולוגי.

תישאר החובה לקחת את התאים הראשוניים מבעל חיים כשר, וכל ההיתר הוא שאין צורך לשוחטו קודם הוצאת התאים הראשוניים.¹⁶

ה. הגדרת המושג ההלכתי 'בשר'

בסיכום, נראה לומר, כי השאלה הכוללת העומדת ביסוד הדיון המתפתח, שאותו מציבה הטכנולוגיה החדשנית לפתחנו היא - מהי הגדרת 'בשר' לעניין איסורי תורה האמורים לגביו. בהקשר הפרטני ישנו בסיס לדיון נרחב בשאלה זו דרך סוגיית 'חיטין שירדו בעבים' (מנחות סט,ב) וסוגיית 'אין דבר טמא יורד מן השמים' (סנהדרין נט,ב) שנידונה בהרחבה גם במאמרו של הרב סתיו וגם במאמרים קודמים. ותמציתה האם לדמות את המעשה האנושי-מלאכותי, לתולדה ניסית (שגדרים הלכתיים אינם חלים עליה) או לתוצאה טבעית.

בהקשר הכללי והמטא-הלכתי השאלה רחבה הרבה יותר ונוגעת בהגדרת המושג 'חיים', המשפיעה באופן ישיר על הגדרת דין 'בשר' האמור בתורה. האם הגדרה זו מחייבת שמקור הבשר הוא בבעל חיים 'שלם' הכולל את כל תכונות החיים תנועה, נשימה, וכל אברי הגוף ומרכיביו: דם, עצמות גידים וכיוצ"ב; או שדי בכך שישנו שריד משמעותי לתכונת החיים המתבטאת בתהליכי חלוקת התאים ויצירת רקמות זהות לחלוטין במרכיבים הגנטיים והביולוגיים. הרב וייטמן בפתיחת מאמרו ניסה להוכיח זאת מפסוקי התורה המזהים בין הדם לנפש, וכן מפסיקה בדברי החזו"א. ככל הנראה עדיין לא נאמרה המילה האחרונה בנושא זה, הן בהיבט הטכנולוגי והן בליבון הצדדים ההלכתיים.

16. [תשובת הרב וייטמן: פנים חדשות נאמר במוסאק שם דם הופך לבושם או תבלין. הנימוק של פנים חדשות בדבריי מתייחס רק לשלב הסופי של הפיכת תאי הגזע לתאי שומן ושריר הגורם לשינוי מהותי ביותר שניתן לומר עליו פנים חדשות באו לכאן. דווקא בגילטין אין מקום לומר לדבריו פנים חדשות כי חלבון הקולוגן נמצא בעצמות או בעורות וכל מה שמבקשים זה להפיק אותו מהם. ממילא גם הטיעון שאין כאן פנים חדשות כי ההתחלה והסוף הם בשר, איננה נכונה, מכיוון שההתחלה היא לא מבשר אלא מתאי גזע שאינם בשר לפי כל הגדרה שהיא, והפיכתם לתאי שומן ושריר היא היא הפנים החדשות.]